

KULTUURHISTORISCHE BETEKENIS VAN HET HIJKERVELD

H. T. Waterbolk

Het Hijkerveld en het noordelijk daarbij aansluitende Laaghalerveld vormen samen een betrekkelijk vlak gedeelte van het Drents plateau, op de waterscheiding tussen de dalsystemen van de Drentse A in het noorden en de Beilerstroom in het zuiden. In het westen werd het gebied begrensd door de Smilder venen. De markegrens Halen/Hijken doorsnijdt het gebied diagonaal. Deze grens maakt een knik ter plaatse van een grafheuvel (thans nog aanwezig), die oudtijds voor de landmeters kenmerkend als bakken heeft gediend. Moderne topografische grenzen worden gevormd door het Oranjekanaal, de autoweg Assen-Hoogeveen, de weg Laaghalen-Smilde en het Smilder hoogveenontginningslandschap. Het aangekochte gebied ligt grotendeels in de marke Hijken (merkwaardigewijs ook het landgoed met de naam 'Hooghalen'), doch omvat twee uitlopers in het Laaghalerveld. Binnen het niet ontgonnen gebied onderscheiden we het Noordhijkerzand, het Noorderveld, het al genoemde landgoed Hooghalen, en het Laaghalerveld. Met Diependal en het landgoed van de familie Korteweg vormt het in landschappelijk opzicht één geheel van uitzonderlijke omvang en waarde.

Verscheidene vindplaatsen van vuurstenen werktuigen uit het paleolithicum en mesolithicum zijn uit het gebied bekend. Woonplaatsen uit deze perioden kunnen overal in de hogere, goed ontwaterde delen worden verwacht. Dit geldt met name voor de hoge oevers van de talrijke vennen en de dalranden.

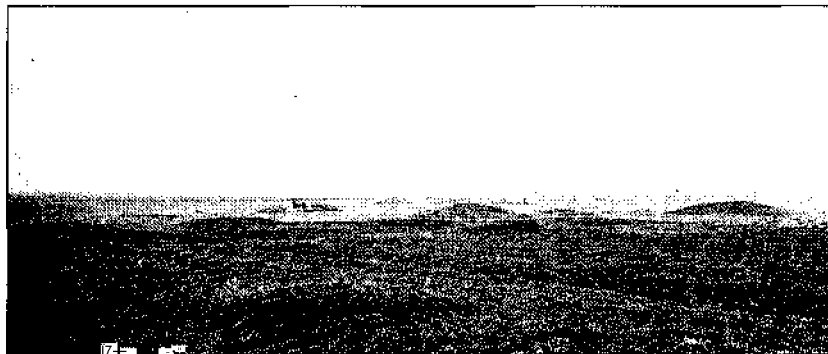
Sporen van prehistorische bewoning

In de loop van de jaren zijn in het gebied ca. 90 grafheuvels uit neolithicum, bronstijd en ijzertijd gekarteerd. Een deel is systematisch opgegraven (oa. in 1930) en na onderzoek prijs gegeven, een ander deel is gedeeltelijk opgegraven en na onderzoek gerestaureerd (met name op het landgoed Hooghalen, in 1953), weer een ander deel is in de loop van de jaren zonder onderzoek bijontginnings geslecht. Een twintigtal grafheuvels ligt nog redelijk intact in het landschap, met name in het Noordenveld. Deze grafheuvels liggen, resp. lagen in een ongeveer W-O overlopende, boogvormige zone, met een lengte van ca. 4 km, van even ten N. van het Oranjekanaal (1,5 km ten W. van Hijken) langs de O.-rand van het Noord-Hijkerzand,

door het landgoed Hooghalen tot de autoweg (c. 0,5 km ten Z. van Hooghalen). De grafheuvels, die in een zestal groepen gekoncentreerd zijn, volgens het tracé van een kennelijk tot in prehistorische tijd teruggaande weg, die hier en daar nog als een geul in het landschap is te herkennen (Noord-Hijkerzand, landgoed Hooghalen), en ten O. van Hooghalen verder te vervolgen is in de richting Amen. Deze weg verbond Z.W.-Drente met het oude centrum van het gewest (Balloo, Rolde, Grolloo). Enkele grafheuvels hebben bijzonder interessante vondsten en structuren opgeleverd, die het complex nationale en internationale bekendheid hebben gegeven. Zo bevatte de grafheuvel op de markegrens een zeer fraaie strijdhamer van de klokbekerkultuur. Buiten deze zone bevond zich nog een groep van 15 grafheuvels ten westen van de Laaghaler es, ten dele nog bewaard op een heiderestant.

In het kultuurland dat binnen tegen deze boogvormige zone met grafheuvels aansluit zijn op grote schaal sporen gevonden van een zg. heidense legerplaats, in werkelijkheid een gekombineerd akkercomplex en woongebied uit de laatste 1000 jaar voor onze jaartelling, een zg. Celtic field. De bij de ontginning van de heide geslechte of verlaagde akkerbegrenzende wallen zijn op de luchtfoto's van vers geploegd land soms haarscherp herkenbaar. Deze sporen strekken zich uit over een gebied van bijna 2 km lengte en 0,3-0,7 km breedte.

Grafheuvels en oude wegsposen, gelegen op de nog kak heide van het Hijkemeld, 1930

Geen enkel Celtic field in Nederland is over zo'n grote oppervlakte zo goed gedocumenteerd. De oorspronkelijke oppervlakte zal nog groter geweest zijn. Een tweede Celtic field lag ten westen van de Laaghaler es. Daarvan is op de luchtfoto alleen een fragment herkenbaar.

Aan de Leemdijk, een oude weg die Hijken met Hijkersmilde verbond, is door het Biologisch-Archaeologisch Instituut een ca. 4 ha groot deel van het Celtic field systematisch opgegraven in de jaren 1969-1974. Gevonden werden plattegronden van ca. 20 huizen, afvalkuilen en omheiningen uit brons- en ijzertijd, vlakgraven uit het neolithicum, etc. Zulke sporen kunnen, ook blijkens ervaringen elders, over het gehele Celtic field-komplex worden verwacht. Deze Celtic fields werden oudtijds zo intensief geëxploiteerd dat plaatselijk

Mesolithische verblijfplaatsen liggen bij voorkeur op de hoge oevers van de vennen

al in de bronstijd zandverstuivingen ontstonden. Sporen van deze prehistorische zandverstuivingen, die delen van de Celtic fields vernielden, doch plaatselijk ook overdekten, zijn in de O. randzone van het Noord-Hijkerzand gevonden, alsmede achter de Laaghaler es.

Het Hijkerfeld in historische tijd

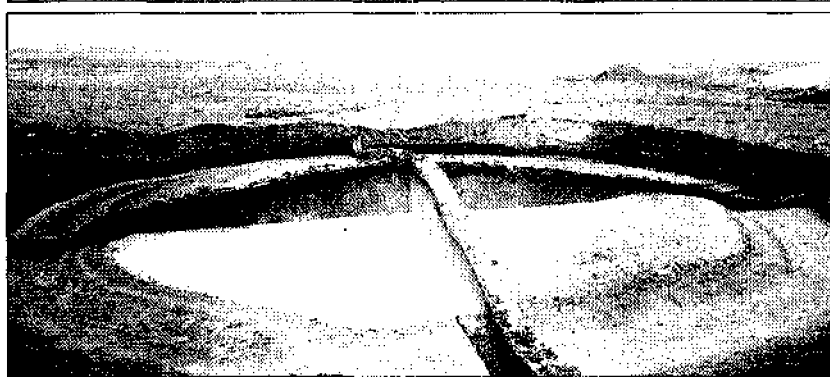
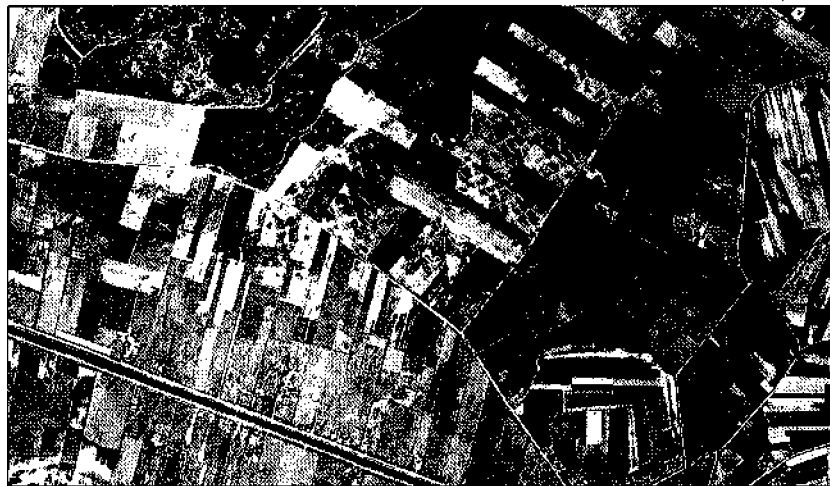
Omstreeks het begin van de Romeinse tijd werd het Hijkerfeld verlaten. De zandverstuivingen op de ho-

gere delen en het opdringende hoogveen op de lagere delen kunnen daarvan de oorzaak zijn. De voortzetting van de bewoning vinden we ongeveer ter plaatse van het huidige dorp en ten oosten en zuiden daarvan (op de Zuid-es ligt de bewoning uit de vroege Middeleeuwen). Het Hijkerfeld bleef in gebruik als weidegrond voor rundvee, schapen en geiten. Door intensief gebruik ontstonden in de achttiende eeuw opnieuw zandverstuivingen, en wel op zeer grote schaal (oa. het Noord-Hijkerzand). Deze ontwikkeling werd bevorderd door de ontwatering van het hoogveen en het graven van het Oranjekanaal tussen 1850 en 1860. In de al genoemde randzone van het Noord-Hijkerzand liggen plaatselijk meerdere stuifzandpakketten boven elkaar. Zij dokumenteren succesievelijke fasen van overexploitatie en ontwatering. Vanaf de Middeleeuwen werden essen aangeleju

permanent bouwland. Deze essen werden geleidelijk uitgebreid. Het noordelijk deel van de zg. Nastering-es drong langs de weg naar Halen diep door in het oostelijk deel van het Hijkerfeld en bereikte bijna de markegrens. Het Z.O.-deel van het landgoed Hooghalen blijkt het noordelijke deel van de Nastering-es te overlappen. De oude esrand is nauwelijks meer herkenbaar. Een oude ontginning is ook de Noordkamp, een stuk bouwland **direct** ten noorden van het dorp.

Foto boven: Verre kale opname uit 1950 van het gedeeltelijk ontgonnen Celtic field bij Hijken. De Nastering-es en de Noordkamp (rechtis op het beeld) zijn nog niet herverkaveld. Bij de linkerbrug over het Oranjekanaal begint de Leemdijk. Linksboven het Noordhijkerzand met enkele vennen.

Foto onder: Grafheuvel met ringsloot en naar binnen opgeworpen wal. Midden-bronstijd, 1930

Huidige betekenis voor de archeologie

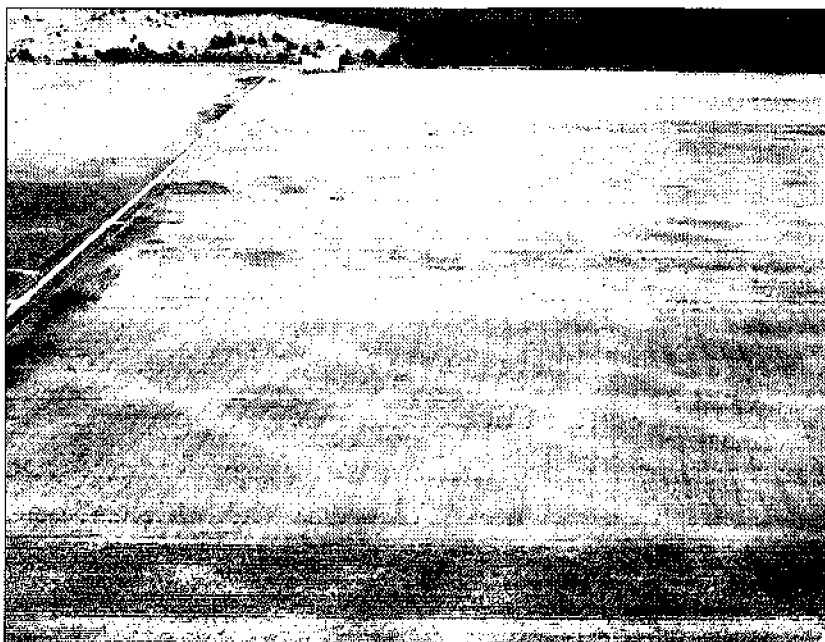
Bij de beoordeling van de actuele archeologische waarde van het terrein dient bedacht te worden dat het vroegere grafhevelonderzoek zich beperkte tot de heuvels zelf. Onze ervaring, oa. aan de Leemdijk, heeft geleerd dat in de directe omgeving van de grafheuvels vaak op grote schaal nederzettingssporen voorkomen in de vorm van paalkuilen van huisplattegronden, afvalkuilen en oude akkergrond. Ter plaatse van zonder onderzoek geslechte grafheuvels kunnen nog graven en randstructuren intact gebleven zijn. Ook oorspronkelijk dijk niet door aardheuvels bedekte bijzettingen, zg.

Foto boven: Neolithisch graf met beker tijdens de opgraving in 1953. Foto onder: Grafhevel uit midden-bronstijd met aanbouw op het landgoed Hooghalen in 1953

vlakgraven, kunnen worden verwacht. Heteelfde geldt, zoals we zagen voor de Celtic field (zie boven). Dit houdt derhalve in, dat ook alle in kuituur gebrachte grond—tenzij zeer diep omgeploegd (bijvoorbeeld door mengwoelen)—in het Celtic field en in de zone

*Foto boven: Met kraaiheide dicht gegroeide stuifduinen.
Foto onder: Recente opname (1986) van het nu volledig ontgonnen noordelijk deel van het Celtic field*

met grafheuvels archeologisch van waarde is. Deze waarde blijft intact bij normaal landbouwkundig gebruik (weiland, ondiep ploegen), doch gaat achteruit wanneer, hetgeen momenteel gebruikelijk is, steeds dieper wordt geploegd. Door bestudering van luchtfoto's en door nader bodemkundig onderzoek van de landbouwpercelen kan uitgemaakt worden in hoeverre en in welke mate de archeologische waarden nog aanwezig zullen zijn.

Het archeologisch waardevolle gebied ligt voor ongeveer de helft binnen het aankoopgebied. Het gaat met name om de oostelijke randzone van het Noord-Hijkerzand, delen van het zg. Noordeiveld, de cultuurgronden tussen het Noord-Hijkerzand en het landgoed Hooghalen, en het landgoed Hooghalen zelf (inclusief de Cultuurgronden in het noorden en zuidwesten van het landgoed).

Gezien de nabijheid van de grafheuvels is er een redelijke kans dat ook de voormalige esgronden in het zuid-oosten van het landgoed archeologische sporen bevatten, die door het plaggendek zijn beschermd. Veiligstelling en adequaat beheer van de archeologisch waardevolle cultuurgronden is uit cultureelhistorisch oogpunt een belangrijke zaak.

Konklusies

De grote betekenis voor het wetenschappelijk onderzoek op prehistorisch gebied ontleent het Hijkerfeld aan zijn relatieve ongeschondenheid over de totale uitgestrektheid van het gebied waar archeologische sporen zijn vastgesteld (afgezien van een enkele boerderij is het gebied praktisch onbewoond; zandafgravingen hebben nauwelijks plaats gevonden), aan de relatief goede documentatie van verdwenen grafheuvels, aan het feit dat sporen van menselijke activiteit—afgezien dan van de Nastering-es en de Noordkamp—uit historische tijd praktisch ontbreken en aan het feit dat het gebied bijzonder rijk is aan pingoresten en uitblazingskommen, die paleobotanische documentatie bevatten van menselijke activiteit in vroegere tijd. Met betrekking tot de planning van inrichting en beheer van de archeologisch belangrijke delen van het landgoed (dus ook die in de heide en het bos) zullen de resultaten moeten worden afgewacht van een meer gedetailleerd rapport over de archeologie van het Hijkerfeld, dat in onderling overleg het Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen en het Provinciaal Museum van Drente zullen kunnen maken. Door nauwkeurige veldverkenningen zullen ongetwijfeld nog veel meer sporen van menselijke activiteit uit het verre verleden worden ontdekt, dan nu bekend zijn.

Literatuur

- Brongers, J. A., 1976. Air photography and Celtic field research in the Netherlands (= Nederlandse Oudheden 6). Diss. Amersfoort.
- Harsema, O. H., 1980. Het Drentse plateau. De latere prehistorische bewoning. In: M. Chamalaun & H. T. Waterbolk (red.), *Voltooid verleden tijd?* Een hedendaagse kijk op de prehistorie. Amsterdam, pp. 83-102.
- Harsema, O. H., 1984. Boeren in neolithicum, bronstijd en ijzertijd. In: J. Abrahamse e.a. (red.), *Het Drentse landschap*. Assen, pp. 32-39.
- Waterbolk, H. T., 1982. Mobilität von Dorf, Ackerflur und Gräberfeld in Drenthe seit der Latènezeit; archäologische Siedlungsforschungen auf der nordniederländischen Geest. *Offa* 29, pp. 97-137.
- Waterbolk, H. T., 1984. Het historische kultuurlandschap. In: J. Abrahamse e.a. (red.), *Het Drentse Landschap*. Assen, pp. 49-91.